

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

VIJOLETA HERMAN KAURIĆ, KRHOTINE POVIJESTI PAKRACA, POVIJEST NASELJA OD PRAPOVIJESTI DO 1918., HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST, PODRUŽNICA ZA POVIJEST SLAVONIJE, SRIJEMA I BARANJE U SLAVONSKOM BRODU, SLAVONSKI BROD, 2004., STR 1-386

U našoj historiografiji nema mnogo dobro napisanih i od politike oslobođenih monografija mjesta. Jedna takva knjiga je "Krhotine povijesti Pakraca". Iako naslovom podsjeća na knjigu Željke Čorak, ipak ova knjiga nema gotovo ništa zajedničkog sa spomenutim naslovom izuzev želje da što bolje i iskrenije prikaže povijest rodnog mjesta, pa je ovaj tekst i nastao kao diplomski rad 1997., bivajući doraden i objavljen pet godina kasnije u obliku ove knjige. Koristeći gotovo pet stotina naslova knjiga i članaka, iskazano u 1980. bilježaka, autorica je uspjela napisati izvanredno djelo koje mora zadovoljiti svakog javnog radnika bez obzira da li je povjesničar, liječnik, agronom ili učitelj.

Izuzevši uvod i sažetak, te priloge knjiga je podijeljena u osam prilično uravnoteženih poglavlja ako se pogledaju stranice. Ta su poglavlja zasnovana na upravno-političkim promjenama, ali naslov svakog poglavlja vezan uz instituciju koja je dominirala životom izuzev zadnjeg kada se građanstvo bori s obitelji Janković za supremaciju nad pakračkim područjem.

Gotovo kao da je završila arheološki studij autorica se osvrće na pretpovijesna nalazišta, uključujući Brekinsku s nalazima Vučedolske kulture, te na dva legionarska grobna spomenika iz rimskog vremena u Brusniku i Kusonjama, što možda ukazuje na postojanje vojnog logora. Autorica ujedno ukazuje da još nije posve utvrđen pravac rimske ceste od Murse do Siscie.

Razdoblje do prodora Osmanlija otvara niz nepoznanica kao da li su vlasnici Pakraca bili templari i ivanovci ili je možda pripadao plemićkim porodicama. Posve je sigurno samo da je bio kovnica novca od 1256. do 1260. (camera de Pubbruch) u kojoj su kovani slavonski banovci. Samo ova činjenica daje Pakracu mnogo veći značaj nego što ga ima u našoj historiografiji. Krajem 12 stoljeća izgrađena je u Pakracu kamena tvrđava koju je još vidio osmanlijski putopisac Evlije Čelebi sredinom 17. stoljeća, ali ne i slikar Radovan Devlić koji je s dosta mašte rekonstruirao njen izgled u obliku peterokuta. U 14. stoljeću Pakrac kao posjed Ivanovaca potpada pod Vranski priorat. Uz vrlo problematično i još uvijek nedovoljno istraženu povijest druge polovice 14. i prve polovice 15. stoljeća autorica otvara pitanje lokacije Čakovca kojega smješta pored Dragovića a koji se i danas zove Čaklovac. U razdoblju dvovlašća opet mnogo neriješenih problema. U borbama Ferdinanda Habsbukškog i Ivana Zapolje stradalo je i područje Pakraca a Ivan Tahi je ustupio posjed Pakrac Nikoli Zrinskom a braća Ivan i Nikola Zrinski su bili posljednji svjetovni upravitelji prioratskih imanja a kralj Ferdinand je 18. siječnja 1541. darovao prioratska imanja Zrinskima.

Zahvaljujući istraživanjima Nenada Moačanina danas znamo da položaj raje pod Osmanlijama u našim zemljama i nije bio tako loš kako se to nekoć smatralo. Autorica je prikazala na tri-desetak strana to vrijeme. Osmanlije su osvojile Pakrac u rujnu 1544. i ostao je od njihovom vlašću sve do 1691. Postao je sjedište pograničnog sandžaka prema Hrvatskoj i sjedište vojne, sudbene i civilne uprave šireg područja.

Poslije odlaska Osmanlija započeo je proces uspostave civilne vlasti i na području Pakraca, s tom razlikom da je ovdje nastojanje da se učvrsti unijatstvo završilo time da je Pakrac postao sjedište srpske pravoslavne Eparhije pakračke, što je u znatnoj mjeri odredilo razvoj mjesta. Kao i na drugim područjima i ovdje Komora daruje zemlju određenom veleposjedniku, pa je Pakrac dobio dvorski savjetnik i kancelar Zlalnog runa Johann Theodor barun v. Ims, a vlasnici pakračkog veleposjeda postaju zatim obitelj baruna Trenk i Mihajlo barun Šandor de Slavnic. G. 1736. načinjen je prvi popis stanovništva te je tada popisano 27 trgovaca i 90 obrtnika, a na području vlastelinstva bilo je 60 vodenica. Najrazvijenija privredna grana bila je stočarstvo. U doba Imsa sagrađen je prema mišljenju autorice i dvorski sklop, a ona misli da Imsu pripada i zasluga za osnivanje prve škole u Pakracu. U tom vremenu podižu se zgrade po kojima je Pakrac prepoznatljiv, a potiče se i obrt i trgovina. U ovom poglavlju opisana je prema Slavku Gavriloviću i trgovina s osmanskim podanicima ističući da je 1725. zabranjeno turskim trgovcima prodaju na malo izvan sajмова i prodaju robe proizvedene u Monarhiji, na što su se ovi trgovci počeli udruživati s domaćim trgovcima. Pod barunom Imsom započinju pobune stanovništva protiv feudalčevih zloupotreba i nepridržavanja Karlovog urbara od 1737. godine. Osobiti je otpor pružalo stanovništvo uvođenju radne rente. Autorica pokušava utvrditi kada je vlastelinstvo Pakrac došlo u vlasništvo obitelji Trenk. 1737. umrla je od kuge žena baruna Trenka sa četiri djece. Novi dvor u Pakracu sagrađen je vjerojatno dok je veleposjed bio u vlasništvu baruna Franje Trenka, a na temelju analogije s Pleternicom. Pakrac je ušao 1745. u Požešku županiju, ali je županija bila podijeljena na požeški i pakrački kotar s time da je pakrački kotar obuhvaćao vlastelinstva Pakrac, Podborje, Sirač i Kutinu. Županijska uprava uvodila se s velikim poteškoćama iako je novi popis dao točne podatke inventure materijalnog stanja. Carica Marija Terezija poklonila je 1751. vlastelinstvo Mihajlu Šandoru de Slavnicu koji je pogodovao useljavanju turskih trgovaca odnosno cincarskih i obrtnika iz Makedonije, a vrlo detaljni prikaz tog procesa upućuje i na prvi ugovor o slobodnoj trgovini između trgovaa i baruna de Slavnic što je usmjerilo naseljavanje pravoslavnih trgovaca u Pakracu, jer je Požega zabranila doseljavanje pravoslavnog stanovništva u svoj grad i okolicu. Primjena Marijaterezijanskog urbara važna je i zbog donošenja šumskog reda 1755. godine koji je zabranio slobodno haračenje šuma, koje su tako očuvane za slijedećeg vlasnika pakračkog vlastelinstva - grofove Janković.

Antun grof Janković kupio je vlastelinstvo Pakrac 1760. godine. Pakrac se u stoljetnom vlasništvu obitelji Janković uspješno razvija i postaje gospodarsko sjedište velikog veleposjeda koje je obuhvaćalo 65 sela i tri buduća trgovišta. Poljoprivredna proizvodnja je osuvremenjena, a obogaćena obitelj Janković obilno donira crkve obaju vjera, škole, ali se mnogo truda i novca ulaže i u gradnju gospodarskih objekata, te je na majuru podignut veliki broj zidanih zgrada za uskladištenje i preradu poljoprivrednih proizvoda. Grof se savjetuje s mađarskim stručnjacima, te se unosi najmodernija tehnologija onog vremena, a posebna pažnja posvećuje se i hortikulturi. Janković je bio posebno zainteresiran za svilarstvo. Gospodarski sklop vlastelinstva nadopunjavao je spahijski podrum s izvrsnim vinima.

Pakrac 5. kolovoza 1796. dobiva status trgovišta s pravom održavanja četiri velika godišnja sajma pored tjednih sajmovima što sve povećava značaj Pakraca kao trgovačkog središta. Pravo održavanja godišnjih sajmovina dobila je prije Pakraca samo Požega zajedno sa statusom slobodnoga kraljevskoga grada. Hvale vrijedne podatke autorica donosi o trgovcima i njihovoj imovini te robu kojom su se bavili. Autorica misli da je veliki problem u razvoju trgovišta Pakrac bilo razbojništvo. Putovati i trgovati bilo je opasno. G. 1781 Pakrac dobiva i poštu koja pripada organizaciji požeškog ljekarnika Pavla Thalera. Gradnja crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije trajala je od 1761. do 1763. a prilaz do nje stepeništem od 58 stepenica ukazuje da je bila zamišljena kao proštenišna crkva, poput Molva u Podravini. Crkva je zapaljena u rujnu 1991. od

pobunjenih Srba ali se obnavlja. Episkopska crkva Sv. Trojice započeta je 1757. ali se gradila dugo vremena i 1896. je obnovljena po nalogu Izidora Kršnjavog. U Pakracu je djelovala i bogoslovna škola. Autorica je u ovo poglavlje ugradila i povijest kupališta Lipik, a nije zaobišla ni strahovita pustošenja koja su oštetila ovo lijepo mjesto u Domovinskom ratu iako bi ta tema pripadala novoj knjizi o Pakracu u 20. stoljeću. Autorica piše i o lipičkoj ergeli. Bolnica za kužne bolesti počela je djelovati tijekom 1790. kada su s europskih ratišta počeli pristizati ranjenici. Autorica ima posebni afinitet za zdravstvo, pa je 2002. i magistrirala radnjom o radu pakračke bolnice za vrijeme Prvoga svjetskog rata, a i svoju doktorsku radnju usmjerila je istraživanju humanitarnih dobrotvornih društava. Za vrijeme napoleonskih ratova Jankovićeви čitavo svoje dobro stavljaju u njihovu funkciju, te autorica detaljno iskazuje broj vojnika, hrane i ostalo što je Pakrac uložio u ovaj rat usprkos velikih gospodarskih teškoća. Uslijed podbačaja žetve 1802. stigla je u Pakrac ispomoć u hrani iz državnih skladišta u Ugarskoj te je hrana dijeljena narodu. Savjetnik Ugarske dvorske kancelarije Johann von Chaplovich dao je 1812. detaljni opis Pakraca i života njegovih stanovnika, te je ove podatke i opise autorica detaljno prenijela u svoju vrijednu monografiju. Stanovao je u episkopskom dvoru jer je požar nešto prije toga opustošio i vlastelinstvo ali i eparhiju, te navodi da je tada Pakrac imao oko 230 kuća s oko tisuću stanovnika.

Prvi Židovi u Pakracu spominju se 1794. i onda ponovno 1817. godine. Opis velike seljačke bune 1815. i 1816. dan je prema istraživanjima Gavrilovića. Seljaci nisu htjeli raditi na vlastelinstvu i seljaci nekih sela traže preseljenje. Napeti odnosi između kmetova i vlastelina trajali su dugo vremena, ali bi trebalo istražiti i odnos kmetova katolika prema vlastelinstvu. Svakako da su ovi potonji bili siromašniji i zato uporniji. Beč je čak smijenio posebnog kraljevskog povjerenika za smirenje bune na imanju grofa Izidora Jankovića Adamovića. Novi povjerenik bio je Josip Kušević, zagrebački protonotar i prisjednik Banskog stola u Zagrebu. Kušević je istražio uzroke bune i presudio da je grof u mnogome kriv za bunu. Sudski postupak protiv grofa vođen je 1816. godine. Autorica je prva unijela ovu bunu u historiografiju, jer Julije Kempf i Đuro Szabo ju ne spominju. Vijoleta Hermann Kaurić je istražila i povijest mješovitog ceha pakračkih obrtnika koji je osnovan 1814. godine, dakle relativno kasno s obzirom na cehove u drugim mjestima, što su kočili trgovci. Ukidanje feudalizma i 1848. obrađeni su vrlo detaljno kao i vrijeme poslije toga, koje baš i nije išlo u prilog feudalcima odnosno vlastelinima, koji su bili jače vezani uz Mađarsku. Opisani su svi aspekti problema gospodarenja u tom razdoblju.

Razloge zašto je vlastelinstvo Pakrac prodano 1861. autorica nije dovoljno istražila iako je navela više razloga predlažući dalja istraživanja ove zadnje etape Jankovićevog gospodarenja u Pakracu, koje se odlikuje i jakim humanitarnim i kulturnim radom. Janković preseljava u Austriju, a Pakrac gubi jedan dio svog identiteta. Stari grad je prodan Srpskoj pravoslavnoj općini i možda upravo u odnosu lokalnog stanovništva prema Mađaronu Jankoviću treba tražiti razlog prodaje ovog vlastelinstva pri čemu je obitelj Janković zadržala Daruvar i posjede uz Dravu. G. 1885. Pakrac je spojen željezničkom prugom s Viroviticom, odnosno Barczom što omogućava dalji intenzivni izvoz drvne mase. Jača i imigracija, a u Pakracu se dižu pilana i ciglana te osnivaju prve štedionice. Mjesto se elektrificira, a izgrađuje se i kanalizacija te nove školske zgrade. Gradi se i velika zemaljska bolnica. Obrt postaje glavna snaga trgovišta koje ima čak dva hotela (hotel Pakrac i hotel Pollak). Izgradila se sinagoga koja je potpuno srušena 1941. godine. G. 1878. je sagrađena nova škola a postoji i učiteljska škola. Budući da je to vrijeme intenzivnog djelovanja političkih stranaka, autorica je obradila i ove stranke koristeći istraživanja S. Matkovića i N. Rumenjak, a veću pažnju posvetila je i zanimljivom i bogatom društvenom.

Prvi svjetski rat je znatno utjecao na stanovništvo koje se je počelo dijeliti po vjeri, što je uzrok mnogih problema u međuratnom razdoblju. Posebnu pažnju posvetila je radu i razvoju

pakračke bolnice a manje životu stanovništva za vrijeme Prvoga svjetskog rata, što dakako upućuje na dalja istraživanja.

Knjiga je opremljena vrlo dobro izabranim slikama pa svaki čitatelj može sam stvoriti svoj zaključak o bogatstvu Pakraca koji ima i mnogo umjetničkih i kulturnih vrijednosti. Već u predgovoru autorica je navela poteškoće pisanja lokalne povijesti, pogotovo stoga što je malo pouzdanih podataka. Mislim da treba usvojiti njezino mišljenje da je knjiga prepuna nepoznanica i neistraženih područja koja nadilaze okvire lokalne povijesti, te da se istraživanjem malih sredina često dobiju podaci koji bacaju novo svjetlo na već uvriježene stavove o pojedinim razdobljima hrvatske povijesti. No upravo svjesnost tog stanja potvrđuje vrijednost autorice i njenog rada. Vjerojatno ni do kraja života ne će riješiti određene probleme, pa možemo reći da je i povijest slična arheologiji u kojoj svaki novi nalaz može poremetiti važeću kronologiju. No isto tako svaki novi nalaz predstavlja jedan pomak bliže k istini uz uvjet da nastojimo pisati što objektivnije bez obzira na interese pojedinih grupa. Dokle ne izradimo povijesti pojedinih mjesta i regija ne možemo napisati niti pravu i dobru sintezu povijesti Hrvatske koja je doista šahovnica povijesnih zbivanja i ljudi koji su se u različitim povijesnim razdobljima različito i ponašali radi vlastitog interesa, ali i interesa grupe kojoj su u to vrijeme pripadali.

Monografija zaslužuje najveće priznanje i zadivljuje da prvi rad jednog mladog povjesničara ima takav domet i bogatstvo sadržaja. Kada bi barem imali više takvih istraživača koji se znaju služiti svim povijesnim sredstvima i koji imaju potrebnu energiju za ovakav rad. Bilo bi potrebno da svako mjesto u Hrvatskoj dobije sličnu monografiju za sve svoje stanovnike, a koja ne bi bilo u službi politike već u službi stvaranja plana za njegov razvoj i bolju budućnost. No bilo bi potrebno na isti način obraditi i vrijeme od 1918. do danas, odnosno prikazati kontroverze koje su razdirale to područje i uočiti njihove uzroke i tragične posljedice.

Mira Kolar-Dimitrijević

KRUNOSLAV PINTUR. UZGOJ SITNE DIVLJAČI. VELEUČILIŠTE U KARLOVCU, KARLOVAC, TRAVANJ 2010.

Pred nama je knjiga koja vrijedi posebnu čitateljevu pažnju – čak i ako čitatelj ne dolazi iz užeg kruga zainteresiranih za lovačku tematiku – iz najmanje tri razloga. Prvo, riječ je o djelu nastalom na temelju višegodišnjih autorovih znanstvenih istraživanja i akademskog nastavnog rada na predmetnom području. Drugo, riječ je mlađem autoru, pa samim time i svježem pristupu problematici o kojoj kod nas nema mnogo publikacija monografskog tipa, osobito ne onih akademske razine. Treće, riječ je publikaciji koja je zamišljena kao nastavno pomagalo – iako primarno kao visokoškolski udžbenik, a slijedom događanja i sveučilišni udžbenik – pa je stoga sadržajno i metodološki prilagođena široj publici različite razine poznavanja predmeta. Čini se da je i ovo troje dovoljan razlog za čitanje ove knjige, čak i za osporavatelje lova kao i privredne djelatnosti.

Ovaj se prikaz, zbog kratkoće i specifične profesionalne i stručne usječenosti djela, mora ograničiti na dvije osnovne odrednice. Prva je izlaganja sadržaja djela pod vidom kvalitete nastavne građe, a druga, osvjetljavanje lova kao djelatnog mehanizma očuvanja prirode. Čini se važnim naznačiti da ove dvije karakteristike snažno obilježavaju spomenuto djelo, pa samim time i jasno izbijaju u prvi plan ovog prikaza.

Sadržaj knjige, osim *Predgovora*, *Uvoda* i *Literature*, prezentiran je kroz jedanaest poglavlja. Prvo poglavlje, *Biologija sitne divljači*, donosi pregled informacija vezanih uz divljač (zec obični, fazan, trčka skvržulja, jarebica kamenjarka i patka gluhara) kojom se gospodari u lovištu ili koja se umjetno uzgaja. Vrijedi napomenuti da se prikaz odlikuje svježim informacijama o divljači obogaćenim praktičnim podacima o životu pojedine vrste divljači. U ovom poglavlju osobito treba istaknuti temeljit i sistematičan prikaz biologije fazana u nizu podvrsta. Sljedeće poglavlje, *Status sitne divljači*, donosi pregled istraživanja populacije divljači, čije je osnovno obilježje smanjenje populacija. Važnost ovog uvida leži u činjenici što je, s jedne strane poznavanje brojnosti divljači i faktora koji utječu na nju temelj bilo kakvog uzgojnog procesa, dok je, s druge strane, ovaj uvid važan i s gledišta očuvanja prirodnog okoliša, budući da je svaki uzgojni zahvat, ujedno i zahvat u okolišu, pa stoga može dovesti do ozbiljnih pomaka u biosustavu. Treće poglavlje, *Uvjeti gospodarenja i mjere zaštite*, donosi važne informacije o promjenama u staništu koje su mahom izazvane antropogenim uzrocima. Riječ je o intenzivnoj poljoprivredi, urbanizaciji, gradnji prometnica, zagađenju, itd. Posebnu pažnju autor je posvetio problematici sprečavanja stradavanja divljači od poljoprivredne mehanizacije što je svakako značajan korak u smjeru zaštite prirodnih potencijala. U ovom sklopu problema svakako vrijedi spomenuti i problematiku stradavanja divljači od prometa, budući da broj ovako stradale divljači značajno utječe kako na prirodnu cjelovitost, tako i na uzgojni proces. Spomenimo ovdje i problematiku obolijevanja divljači koja također ima niz implikacija u uzgojnom procesu. Četvrto poglavlje, *Određivanje osnovnih populacijskih elemenata* donosi središnje informacije o uzgojnom procesu: određivanje brojnosti i veličine populacije, određivanje dobne strukture, određivanje prirasta pojedine vrste, itd. Svakako vrijedi istaknuti da prikaz ovih sklopova problema donosi temeljit uvid u zakonitosti uzgojnog procesa sitne divljači. Peto poglavlje, *Planiranje odstrjela*, donosi neke osnovne informacije vezane uz numerički izračun plana odstrjela, dok obuhvatno šesto poglavlje, *Uređivanje lovišta za sitnu divljač*, donosi temeljiti pogled na niz problema u sklopu uređivanja lovišta; od utvrđivanja lovnoproduktivnih površina i bonitiranja lovišta, do određivanja lovnogospodarskog kapaciteta lovišta i poboljšanja kvalitete staništa. Vrijedi napomenuti da su u ovom poglavlju temeljito i obuhvatno opisani svi potrebni alati za kvalitetno i učinkovito obavljanje lovnogospodarske djelatnosti. Sedmo poglavlje, *Zimska prihrana* donosi važne informacije o načinima učinkovite prihrane divljači u periodu smanjene mogućnosti pronalaženja prirodne hrane, dok osmo poglavlje *Sprečavanje šteta od sitne divljači* donosi neke praktične savjete vezane uz zaštitu komercijalnih poljoprivrednih površina od šteta koje može uzrokovati sitna divljač. O ovdje je važno napomenuti da su upravo u ova dva poglavlja iznesene važne informacije vezane uz uzgojni proces i to na način da pozitivno određuju donos lovstva prema drugim komercijalnim i socijalnim djelatnostima. Posljednja tri poglavlja; deveto, *Intenzivan uzgoj sitne divljači*, deseto *Hvatanje i transport pernate divljači* i jedanaesto, *Tehnologija ispuštanja pernate divljači u lovište*, donose vrlo detaljno obrađena znanja vezana uz problematiku intenzivnog uzgoja sitne divljači. Riječ je o spektru djelatnosti koji se prostiru u luku od načina uzgoja pojedinih vrsta divljači – posebno uzevši u obzir problematiku tehnologije uzgoja i vrijedne savjete vezane uz tipične probleme i poteškoće koje se u određenim fazama uzgoja mogu javiti – do problema introdukcije umjetno uzgojene divljači u lovište. U ovim točkama kritičari lov(stv)a mogli bi naći prigovore lovnogospodarskoj djelatnosti kao onoj koja je okolišno destruktivna, no čini se da u toj točki rasprave upravo ova knjiga može poslužiti kao platforma za građenje novih pristupa u lovnogospodarskoj djelatnosti koja ne smije ostati gluha na upozorenja vremena, kako s gledišta odnosa prema prirodnom okolišu, tako i s gledišta odnosa prema životinjama, kao osjećajućim entitetima.

Potrebno je istaknuti da je cijela publikacija obogaćena iznimno vrijednim grafičkim materijalom, tablicama, grafikonima, skicama, itd., te posebno vrijednim fotodokumentacijskim materijalom koji svjedoči, kako je u početku rečeno, o tome da je knjiga nastala na temelju autorovih osobnih znanstvenih istraživanja kao i dugogodišnje nastavne prakse. Ovo dakako publikaciju čini ne samo vrednijom, nego i upotrebljivijom širokom krugu interesenata.

U konačnici, riječ je o publikaciji kojoj bismo trebali izraziti dobrodošlicu čak i u okolnostima puno boljim za hrvatsko lovstvo od onih koji su danas na djelu. U općem nedostatku literature, posebno akademske literature, čini se da ova knjiga mnogo obećava i to ne samo kao visokoškolski udžbenik, nego kao platforma za razvoj novih stručnih i profesionalnih pogleda u lovstvu, posebno za mlađe naraštaje lovnih stručnjaka.

Tomislav Krznar

ZNANSTVENO-STRUČNI SKUP: „TRADICIJOM USPRKOS KRIZI – MOŽE LI SE?“ VINKOVCI, 9.-10. RUJNA 2010.

Organizatori skupa bili su predsjednik Zajednice amaterskih kulturno – umjetničkih djelatnosti Vukovarsko-srijemske županije dipl. ing. Andrija Matić i vanjski suradnik dr.sc. Krunoslav Zmaić sa Poljoprivrednog fakulteta iz Osijeka. Nakon svečanog otvorenja skupa, organizatori su u pozdravnoj riječi istakli važnost tradicije u životu ljudi Vukovarsko-srijemske županije i zahvalili predavačima na dragocjenom stručnom i znanstvenom doprinosu u čuvanju tradicije i tradicijske baštine.

Rad skupa otvorilo je izlaganje etnologinje dr. sc. Marijete Rajković Ivete s Filozofskog fakulteta u Zagrebu pod nazivom „Prirodni i tradicijski resursi Slavonije kroz prizmu doseljenika“ u kojem je elaborirala povijesnu, tradicijsku i kulturnu povezanost Bunjevaca i Slavonaca.

Dr.sc. Krunoslav Zmaić s Poljoprivrednog fakulteta u Osijeku izlagao je o tradicijskim proizvodima kao činiteljima jačanja konkurentnosti ruralnog područja sa osobitim naglaskom na njihovu autohtonost.

O temi odgovornosti, kvalitete i sigurnosti u proizvodnji tradicijskih proizvoda govorila je i Mr. sc. Nevenka Gašparec iz Hrvatske gospodarske komore, ali sa aspekta uvjeta s kojima će svi domaći subjekti u poslovanju s hranom trebati uskladiti u procesu prilagodbe Europskoj Uniji.

Zatim je uslijedila tema: „Označavanje proizvoda u funkciji zaštite i očuvanja kvalitete“ dipl. ing. Karmen Sinković, u ime Ministarstva poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja, u kojoj je prezentirala vizuelni izgled oznaka proizvoda iz ruralnih područja i to na primjeru usporedbe Europske Unije i Republike Hrvatske.

Ekonomski aspekt tradicijskih proizvoda zaokružila je tema o utjecaju podrijetla na odluku o kupnji poljoprivredno-prehrambenih proizvoda koju je izložila dr. sc. Ružica Lončarić s Poljoprivrednog fakulteta u Osijeku.

Rad skupa toga dana završio je izlaganjem istraživanja Sandre Kantar, prof. s Visokog gospodarskog učilišta u Križevcima, o stavovima u poljoprivredi u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj, nakon kojeg je uslijedila plodna rasprava o izlaganim temama s osobitim naglaskom na sadašnje stanje u poljoprivredi i ruralnim područjima.

Idućeg dana skup je također bio u znaku multidisciplinarnog pristupa tradiciji. O temi zadrugarstva kao izazova u krizi govorila je dr. sc. Tihana Sudarić s Poljoprivrednog fakulteta u Osijeku i istaknula brojne aspekte i povijest zadrugarstva u Hrvatskoj. Dr. sc. Žarko Španiček je

izlagao o kulturološkim aspektima tradicijske kuhinje Slavonije, Baranje i Srijema i vrlo ih zorno prikazao kroz brojne slikovne predloške.

Irena Ivić, prof., iz Ministarstva kulture govorila je o nematerijalnoj kulturnoj baštini kao mogućnosti samozapošljavanja žena u ruralnim područjima. Naglasila je vrlo bitnu ulogu žena u očuvanju, unapređivanju i afirmaciji bogate hrvatske baštine i nastojanja države da ih u tome potiče kroz državne potpore i subvencije. Na temu poduzetništva nadovezala se mr. sc. Ana Vincent Šepić iz Ministarstva gospodarstva, rada i poduzetništva, koja je ponovo istaknula ulogu ženskog poduzetništva u očuvanju baštine kroz projekte i programe poticaja od strane resornog ministarstva.

Posljednje predavanje u nizu bilo je ono dr. sc. Snježane Tolić koja je izlagala o edukacijsko-informacijskim aktivnostima za razvoj sela uz poseban naglasak na LEADER projekte namijenjene unapređenju života na selu. Uslijedila je rasprava i iskrena zahvala organizatora svim sudionicima na uspješnom radu skupa i zajednički odlazak na OPG Čolaković u Gradištu.

Sandra Kantar

GORAN ŠAFAREK: UŠĆE MURE-HRVATSKA AMAZONA, IZDAVAČKA KUĆA VEDA D.O.O., KRIŽEVCI 2010.

Ušće Mure u Dravu je labirint rijeke, sprudova, rukavaca, mrtvica i šuma, jedinstven i rijetko očuvan u Europi. U tom divljem i neprohodnom djeliću Hrvatske sačuvalo se petnaestak tipova staništa s pripadajućim vrstama, te je taj dio proglašen Specijalnim rezervatom Veliki Pažut. Godine 2008. i 2009. inventarizaciju biljaka i životinja i njihovih staništa u rezervatu je provodio biolog Goran Šafarek. Rezultat njegova rada je monografija *Ušće Mure-Hrvatska Amazona*. Goran Šafarek je bio sudionik mnogih međunarodnih znanstvenih ekspedicija, radio je na projektima o zaštiti okoliša, autor je nekoliko samostalnih fotografskih izložbi. Objavio je knjigu *Drava-koprivnička Podravina*, te preko stotinu članaka u različitim domaćim i stranim časopisima.

Prirodnih nizinskih rijeka je davno nestalo zahvaljujući regulaciji njihovih tokova, te se ušće Mure u Dravu može smatrati jednim od rijetkih fenomena u Europi, budući da na ovim dijelovima njihova toka nije provedena regulacija. Tu se očuvala divljina koja autora knjige podsjeća na Amazonu.

Knjiga je podijeljena na nekoliko poglavlja. U uvodnom dijelu autor daje osnovne podatke o hidromorfologiji, objašnjava zašto je prirodna rijeka izvor života mnogim biljkama i životinjama te kako utječe na život ljudi. Šafarek upozorava na štetnost regulacije rijeke, jer se gube prirodna staništa, nestaje prirodna zaštita od poplava i prirodni pročistači vode, nestaju uvjeti za razvoj turizma.

U poglavlju Rijeka-jedinstveni meandri, autor tekstom i fotografijom dočarava meandre Mure i Drave i opisuje bogati život uz rijeke i u rijekama. Ističe da je samo na Dravi nabrojano 55 vrsta riba. Opisuje površinu rijeke koja je najživlja zimi, kada tu zimuje na stotine pataka, labudovi, gnjurci ili liske.

Obale i sprudovi uz Muru i Dravu opisani su u trećem poglavlju. Autor objašnjava važnost sprudova koji su staništa mnogih biljaka i ptica i opisuje različite vrste ptica i životinja koje žive na sprudovima ili uz samu obalu. Samo na podravskim sprudovima uz Dravu gnijezdi se polovica hrvatske populacije male čigre. Manje je poznato, na što autor upozorava, da je šljunak na spru-

dovima prirodni pročištač vode. Na šljunku se talože alge i bakterije koje upijaju i razgrađuju organsku tvar iz kanalizacije i poljoprivrednih površina, te na taj način pročišćavaju vodu.

U poglavlju Rukavci i mrtvice Goran Šafarek opisuje bogati život tih močvarnih područja uz rijeke Muru i Dravu, koja su plavljena u vrijeme visokih vodostaja. Ta se područja prepoznaju po trski i šašu ali i po amfibijskim biljkama koje se dobro snalaze i u vodi i na suhom, kao žuta perunika i močvarna potočnica. Gusta močvarna vegetacija pruža zaklon mnogim malim životinjicama.

Budući da se autor u rezervatu Veliki Pažut u toku svog istraživanja morao mukotrpno probijati kroz gustu šumu zapetljanog raslinja, nazvao ju je džunglom. Bogati život šume uz Dravu i Muru opisao je u poglavlju Džungla na ušću. Gusto raslinje pri tlu i visoke bijele vrbe dočarao je svojim fotografijama. S obzirom da je u rezervatu zabranjen lov, jeleni, srne, divlje svinje, dabrovi i vidre šeću slobodno. Također je šuma bogata kukcima koji imaju sve uvjete za razmnožavanje, ishranu i skrivanje.

Posljednje poglavlje u monografiji pod nazivom Najljepše izletišta na Dravi posvećeno je poznatom izletištu na samom ušću Mure u Dravu - Halasz Csarda. Autor opisuje užitak kupanja u tekućoj i čistoj vodi. Osim kupača autor na izletištu susreće i ribolovce, veslače ali i fotografe koji žele zabilježiti i ovjekovječiti sačuvanu ljepotu krajolika.

Knjiga *Ušće Mure-Hrvatska Amazona* pisana je čitljivo i pregledno i uvodi nas u bogat i raznolik svijet tog rijetko očuvanog komadića divljine, ne samo u Hrvatskoj, nego i u Europi. S obzirom da Mura i Drava nisu regulirane u tim dijelovima tokova, moguće je nastajanje novih staništa poput sprudova i rukavaca. Autor otkriva bogati biljni i životinjski svijet uz rijeke Muru i Dravu.

Posebnu vrijednost knjizi daju prekrasne fotografije koje su nastale zahvaljujući velikom strpljenju i trudu Gorana Šafareka. Na svojim je fotografijama zabilježio mnoge ugrožene i rijetke vrste ptica i životinja, kao što su bregunica, kulika, vodomar, divlja svinja i jelen, te prizore iz šuma uz Muru i Dravu u svim godišnjim dobima. Fotografije je obradio Hrvoje Petrić.

Goran Šafarek ističe mnogostruku važnost očuvanja prirodnih tokova rijeka jer su rijeke sa svojim poplavnim područjima važne u zaštiti od poplava, kao pročištači voda, za zaštitu ljudi, turizam...

Knjiga je namijenjena svim ljubiteljima prirode, ali ju je moguće primijeniti i u nastavi povijesti okoliša kao i biologije jer predstavlja značajan doprinos poznavanju regionalne prirodne baštine i promocije ovog područja.

Višnja Matotek

DRAGAN DAMJANOVIĆ, ŽUPNA CRKVA UZNESENJA BLAŽENE DJEVICE MARIJE I SAKRALNA BAŠTINA ŽUPE MOLVE, LEYKAM INTERNATIONAL, ZAGREB 2010., 318 STR.

Kako je u hrvatskim prilikama, za razliku od razvijenih zemalja, rijedak slučaj da se o fenomenima s tobožnje *periferije* ili *provincije* (kako god ju nazvali) uopće išta piše, a kamoli na visokoj znanstvenoj razini i od strane najvećih stručnjaka za određena područja, to više izlazak knjige Dragana Damjanovića *Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije i sakralna baština župe Molve* predstavlja posebno vrijedan događaj. Potvrda je to kako i na *periferiji* ima vrijednih i značajnih fenomena, poput molvarske crkve koja, prema autorovim riječima, ne samo da je

svojom veličinom jedna od najvećih seoskih crkvi u Hrvatskoj, a nadaleko nadmašuje i brojne gradske crkve, već predstavlja i „jedan od najvažnijih sakralnih spomenika hrvatske arhitekture historicizma“, odnosno autor ju ubraja „u red najvažnijih ostvarenja hrvatskog romantizma, ranog historicizma, dok unutrašnjom opremom predstavlja pravi *Gesamtkunstwerk* kasnog 19. stoljeća“. Sve su to razlozi, uz poticaj ljudi iz Molva i okolice, prije svega povjesničara Hrvoja Petrića iz Koprivnice te Društva za povjesnicu i starine Molve, da se Damjanović odlučio na pisanje monografije o toj sakralnoj građevini.

Osim važnosti za nacionalnu povijest umjetnosti, posebice povijest sakralne arhitekture, važnost crkve za same Molve i Podravinu teško je uopće i opisati, a tim više je uopće suvišno i naglašavati koliko Molvama i Podravini onda znači ova knjiga. Molve, inače, volim nazvati *mjestom crkve, prirode i kulture* jer smatram da ta tri pojma uvelike određuju Molve kao mjesto, iako im treba dodati još najmanje jedan fenomen, naime, bogata nalazišta zemnog plina koja se nalaze na molvarskom području i koja su bila zamašnjak ubrzanog svekolikog razvoja ovog kraja, no taj segment ne bih uvrštavao u konstituente identiteta Molva jer se radi o, prije svega, gospodarsko-ekonomskom fenomenu, koji će ionako uskoro nestati jednako kako je i došao. Zadržao bih se, stoga, radije na ovim trima fenomenima, i to poredanima upravo ovakvim redoslijedom – crkva, priroda i kultura – jer upravo oni formiraju sliku o Molvama kakva danas više-manje prevladava, ili bismo barem mi neki htjeli da prevladava (iako se ponekad i sami pitamo jesmo li u pravu?).

Kako bilo da bilo, prirodna bogatstva koja za ovu priliku možemo predstaviti kroz zadovoljavajuće sačuvan obližnji ekosustav rijeke Drave, stoljetne hrastove šume te plodna polja svakako čine bitnu supstanciju identiteta Molva (kako u ekološkom tako i u egzistencijalnom smislu), a zahvaljujući pojedinim istaknutim pojedincima molvarski kraj znatno je obilježen i svojom tradicijom i kulturom. Tu prije svega mislim da naivno slikarstvo čije su Molve bile jedno od prvih žarišta zahvaljujući slikaru Miji Kovačiću, te negdašnjim i današnjim njegovim nasljednicima i ostalim slikarima koji i danas, više-manje, slikaju u maniri naive. A kad govorimo o kulturi i tradiciji mislim tu i na i više nego solidno obrađen i usustavljen folklorno-običajni korpus identiteta Molva zahvaljujući neumornosti istraživačkog interesa, ali i ljubavi prema rodnom kraju, dr. sc. Ivana Ivančana, inače, jednog od najplodnijih hrvatskih etnokoreologa i koreografa. Osim prirode i kulture, čije sam manifestacije ovdje kroz najkraće moguće crte skicirao, treći po mojem navođenju, ali možda prvi i najvažniji fenomen po važnosti za konstituiranje identiteta Molva, je crkva i s njom povezan vjerski život, u koji bi svakako trebalo uključiti Čudotvorni kip Majke Božje Molvarske i pripadajuću višestoljetnu hodočasničku tradiciju. Otkad je sagrađena u drugoj polovici 19. stoljeća molvarska crkva postaje središnjim pojam govora o Molvama te možda u najvećoj mjeri određuje taj moj apstraktni, zamišljeni pojam Molve. Stoga je, ustvari, možda i čudno što se šira znanstvena elaboracija tog za Molve presudnog fenomena javlja tek sada, stoljeće i pol nakon njezine gradnje, no u našim je prilikama to više pravilo nego izuzetak pa nas ta činjenica i neće ostaviti u čuđenju.

U svakom slučaju, Molve i Podravina su ovom knjigom dobile nemjerljivo važan dokument koji upotpunjuje najvažnije *rupe* o našem znanju o sebi. Što se tiče samih Molva, izdavanje ove knjige je jednako važan događaj u povijesti Molva kao i kada je 1957. godine mons. Juraj Magjerec objavio uopće prvu knjigu o Molvama. Gledano s ove lokalno-regionalne razine ova je knjiga i važan doprinos jednako tako ne previše bogatom korpusu povijesno-umjetničkih monografija Podravine kao regije, usudio bih se reći i jedan od najboljih doprinosa na tom planu.

Kako smo se redovito susretali prilikom njegovih dolazaka na *istraživačke sesije* u Molve, mogu reći da je Damjanović posao pisanja ove knjige obavio vrlo profesionalno i stručno, ali ne i samo to, već i uz onu, čini se i u znanstvenim istraživanjima potrebnu i ipak neizbježnu, dozu unutarnje motivacije. Na njegov izniman rad najbolje su se nadovezali i svi suradnici u nastajanju

knjige, te posebno izdavač, inače sve agilniji i važniji dio hrvatskog izdavaštva, Leykam international iz Zagreba, koji je dao sve od sebe da ova knjiga ne bude samo vrhunsko djelo kao duhovni predmet (za što je zaslužan sam autor), nego i vrhunsko djelo kao materijalni predmet o čemu svjedoči sve od grafičkog oblikovanja preko uveza do visokokvalitetnog tiska. Pred nama je, dakle, u više pogleda vrhunsko i važno djelo za Molve i Podravinu, ali ova knjiga, kako sam već sugerirao na samom početku, uvelike nadilazi te lokalno-regionalne granice jer predstavlja i na nacionalnoj razini još uvijek relativno rijedak primjer iscrpne monografije o nekoj sakralnoj građevini.

Autor knjige, dr. sc. Dragan Damjanović, docent na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, prema nerijetkim stručnjacima predstavlja jednog od najperspektivnijih mladih povjesničara umjetnosti u Hrvatskoj, a svakako jednog od najvećih stručnjaka za povijest hrvatske i srednjoeuropske arhitekture 19. i 20. stoljeća u nas, ponajprije historicizam, u koje se područje uklapa i monografija o molvarskoj crkvi. Četvrta je to Damjanovićeva knjiga iz tog područja. Niz povijesno-umjetničkih monografija započeo je 2005. knjigom *Saborna crkva Vavedenja Presvete Bogorodice u Plaškom*, nastavio ga recentnim monografijama *Vukovarski arhitekt Fran Funtak* (2009.) i *Đakovačka katedrala* (2009.) te (tek za sada) zaokružio monografijom o kojoj govorimo.

U uvodnom dijelu knjige autor je ukratko predstavio povijest župe i mjesta Molve do početka gradnje crkve, dakle do sredine 19. stoljeća. U tom razdoblju najviše se zadržava na povijesti i opisu sakralnih građevina koje su postojale u Molvama prije gradnje današnje župne crkve, a to su bile srednjovjekovna kapela s baroknom unutrašnjom opremom, te početkom 18. stoljeća izgrađena drvena kapela uz župni dvor. Posebnu pažnju autor u uvodu posvećuje i kasnogotičkoj skulpturi Blažene Djevice Marije s Kristom u naručju izrađenoj vjerojatno krajem 15. stoljeća, koja predstavlja jedan od rijetkih primjera sakralne plastike sačuvan na prostorima Hrvatske koji su bili pod vlašću Turaka ili blizu granice Osmanskog carstva. Radi se o skulpturi danas poznatoj kao čudotvorni kip Majke Božje Molvarske za koji se veže višestoljetna hodočasnička tradicija u Molvama o kojoj prve detaljnije podatke imamo iz 17. stoljeća.

Centralni dio knjige posvećen je samoj župnoj crkvi. Istraživši dostupnu literaturu te, ono što je posebno važno, do sada neistraženu arhivsku građu u Zagrebu i Beču, ali i u župi Molve te u susjednim župama virovske i đurđevačkog dekanata, autor je dao iscrpan i, dakle, na do sada nepoznatim izvorima utemeljen opis gradnje i opremanja crkve. Opširnije se zadržao i na ključnim ličnostima koje su bile zaslužne za gradnju tako velike i reprezentativne (za ondašnje malo selo zasigurno netipične) građevine. Jedan od njih je tadašnji pukovnik Varaždinsko-đurđevačke pukovnije Ignac Čivić pl. Rohrski koji je, osim ostalih dobrobiti koje je donio podravskom kraju, i jedan od najzaslužnijih što je projekt jedne takve građevine započeo. Druga ličnost je projektant molvarske crkve Franjo Klein, inače jedan od najvažnijih naših arhitekata druge polovice 19. stoljeća, koji je Čivićevu želju za nadprosječnom građevinom na najbolji mogući način vlastitim kreativnim izražajem realizirao. Inače, na monumentalnu veličinu i arhitektonsko rješenje molvarske crkve na najbolji se mogući način nadovezao i njezin geografski položaj – smještena je u samom centru sela, na pješčanom brdašcu Krbuljin što joj omogućava ne samo da dominira selom, već i cijelom srednjom Podravinom.

Osim povijesnog dijela u kojem se pokazao i kao vješt i dobro informiran povjesničar koji može odlično približiti nužan povijesni kontekst, autor u knjizi, kao zanimljive digresije, spominje i brojne predaje i narodna pričanja koja su s vremenom, kao i oko svake velike stvari, nastala u narodu vezana za nastanak crkve i hodočasničke tradicije, pa ova knjiga na neki način na jednom mjestu donosi i zbir svih tih narodnih verzija *povijesti* o razlozima gradnje tako velike crkve

u tako malom selu i razvoju hodočasničke tradicije, od kojih je većina, kako to već u narodu biva, vrlo zanimljiva i izazovna.

Osim prikaza povijesnog konteksta, Damjanović zatim daje i jednako uvjerljiv prikaz arhitektonskih, skulpturalnih, slikarskih i ostalih umjetničkih aspekata molvarske crkve. Minuciozno je i temeljito analizirao arhitektonsko rješenje molvarske crkve, otkrivši Kleinove uzore i inspiracije u domaćim i stranim građevinama te ostale stilske nijanse smjestivši ju u kontekst hrvatskog i europskog sakralnog graditeljstva 19. stoljeća, a sve to, kao i u ostalim dijelovima knjige, vjerno dokumentira ili arhivskim ili posebno za monografiju izrađenim slikovnim priložima. Molvarska crkva jednobrodna je jednotoranjska građevina tlocrta latinskog križa, završena pravokutnom apsidom. Prema autorovoj analizi, ne samo u tlocrtu već i u mnogim drugim motivima stilsko rješenje ove crkve proizlazi iz onodobne romantičarske arhitekture, ponajprije iz tzv. *Rundbogenstila*, stila oblog luka, koji je u tom vremenu prevladavao u sakralnoj arhitekturi cijele Srednje Europe. Autor ističe i kako posebnu monumentalnost crkvi daje rješenje glavnog pročelja zahvaljujući motivu parapeta koji se diže sa strana zvonika.

Zatim daje detaljnu analizu oltara, skulptura, oslika, liturgijskog ruha i posuđa te ostale unutarnje opreme i inventara crkve okarakteriziravši ih stilski, ali i objašnjavajući njihovu povijest. Iako je gradnja crkve završena 1862., unutarnje opremanje crkve završeno je tek početkom 20. stoljeća zahvaljujući tadašnjem molvarskom župniku Blažu Tomašiću pa i njemu, kao i Čiviću i Kleinu, posvećuje dosta prostora. Taj dio knjige u kojem autor opširno govori o arhitektonskim rješenjima te unutrašnjoj opremi crkve može poslužiti i kao vodič za upoznavanje sa elementima crkve jer je svaki djelić crkve vrlo detaljno predstavljen i opisan.

Izvan autorove pažnje nisu ostala ni financijska pitanja vezana za gradnju jedne takve (i financijski) zahtjevne građevine, što je autor također detaljno analizirao, zaključivši da su najveći dio sredstava što u novcu što u ljudstvu dali – sami mještani Molva.

Nakon centralnog poglavlja o župnoj crkvi, slijedi poglavlje o ostalim sakralnim građevinama u župi Molve. Tu najviše pažnje posvećuje gradnji i opremanju kapelice Majke Božje Molvarske u kojoj se i danas čuva čudotvorni kip Bogorodice s Djetetom te također temeljito analizira njezino arhitektonsko rješenje, unutrašnju opremu te daje detaljnu, do tada nikad do kraja razjašnjenju, povijest gradnje i opremanja. Sljedeća sakralna građevina kojoj posvećuje dosta prostora je crkva Presvetog srca Isusova u Repašu, filijali župe Molve, te ostalim manjim kapelicama koje se nalaze gotovo u svakoj ulici u Molvama. Pri kraju knjige autor je dao i kratak pregled najvažnijih događaja u župi Molve nakon gradnje crkve i kapelice sve do danas, priloživši mu i popis župnika i administratora molvarske župe od kraja 17. stoljeća do danas.

Kao vrijedan prilog knjizi autor donosi prijepise najvažnijih izvornih dokumenata vezanih za gradnju i opremanje molvarske crkve iz bečkog Oesterreichisches Staatsarchiva (u njemačkom originalu i hrvatskom prijevodu), Hrvatskog državnog arhiva, Nadbiskupskog arhiva iz Zagreba, župne spomenice molvarske i ostalih obližnjih župa, tadašnjeg tiska i dr. Na kraju knjige nalazi se sažetak na hrvatskom, engleskom, njemačkom, talijanskom i latinskom jeziku te kazalo imena.

Sadržajno i tehnički dovedena do maksimuma ova knjiga predstavlja povijesnoumjetničku monografiju kakvu svaka važnija sakralna građevina može samo poželjeti.

Mario Kolar

ŽELJKO KOVAČIĆ: PASTIRSKE IGRE I ŠPORTOVI PODRAVSKIH SESVETA, ZAJEDNICA KULTURNO-UMJETNIČKIH UDRUGA KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE, KOPRIVNICA 2010., STR. 204

Željko Kovačić, učitelj, etnograf, skupljač narodnog blaga i pisac iz Podravske Sesveta (rođen 1937.) bavi se skupljanjem građe i proučavanjem pastirskih igara i seoskih športova još od 1952. godine. Poznat je javnosti (pogotovo stručnoj) po sjajnim člancima o toj problematici, koje u hrvatskoj periodici objavljuje još od 70-tih godina prošloga stoljeća. Među pokretačima je natjecanja iz seoskih športova, pa tako i Olimpijade starinskih športova u Brođancima, a s tim u vezi surađivao je i s Juanom Antoniom Samaranchom, dugogodišnjim predsjednikom Međunarodnog olimpijskog komiteta.

S istraživačkim iskustvom kakvog ima Kovačić, nije nimalo čudno što je nastala vrlo vrijedna studija – zapravo, najvrijednija i najkompletnija knjiga o seoskim športovima i pastirskim igrama dosad objavljena u hrvatskoj etnološkoj literaturi. U predgovoru knjige, član suradnik HAZU, D. Feletar piše: «U ovoj knjizi Kovačić vjerno i izvorno opisuje svaku od pastirskih dječjih igara i starinskih športova, od nastanka i oblika do samog načina igranja i izrade potrebnih pomagala. Taj opis je potkrijepljen i izvornim fotografijama, tako da se praktički preko ovih tekstova te stare igre ponovno mogu naučiti i igrati. Bez obzira što današnja mladež ima na raspolaganju svakakva (tehnička) čuda, nekadašnja djeca znala su se maštovitije igrati i družiti makar s oskudnom opremom koju su sami izrađivali. Koliko je samo radosti i smijeha izazivalo verižanje, kozličanje, kuturanje, šiličanje, nožičanje, frduljka ili pak backanje. Takav pozitivni utjecaj na razvoj djeteta danas sigurno ne mogu imati statične i samotnjačke igrice na računalu».

Knjiga je podijeljena na dva dijela. U prvom dijelu prikazane su dječje pastirske igre Podravske Sesveta i to redom: 1. Frnduljka (zujalica), 2. Frndaljin (zujaljin), 3. Ruščaj (hrušt), 4. Backanje (nabacivanje), 6. Brdzaljka (pucaljka), 6. Pucaljčica (pucalica), 7. Piščaljka (sviralica), 8. Šiljčec (šiljčić), te 9. Race i racice (patke i patkice).

U drugom dijelu su vrlo detaljno prikazane ostale dječje pastirske igre i športovi Podravske Sesveta. Radi se o slijedećim starinskim igrama i športovima: 1. Prekočnom batinom u ugri i natjecanjima na seoskim olimpijadama starih športova, 2. Vraničanje, 3. Semeraj, 4. Verižanje, 5. Troličanje, 6. Kozličanje, 7. Baltuga, 8. Kuturanje, 9. Hodaljke, 10. Vreča, 11. Igre savijenom šibom, korom, odrezanim kotačem, kolovratnim i kolnim kotačem – natjecanje oplatcima bicikla i obručima kolnih kotača, 12. Prevlačenja kao pastirske igre i moguće discipline na seoskim olimpijadama, 13. Bacanja, gađanja, dizanja, prenošenja, hodanja, trčanja, skakanja, preskakivanja, 14. Sjekirica, 15. Nožičanje, 16. Šiličanje, 17. Otimanje zemlje, gađanje lukom i strijelom, potkove, 18. Kranjcem (zvrkom) od igre do natjecanja, 19. Kvakičanje, 20. Od pastirskih veranja do natjecateljske discipline na seoskim olimpijadama, 21. Bič, 22. Okrugljenjak (valjak), 23. Na vodi, uz vodu, u vodi, te 24. Stari športovi na snijegu i ledu.

Uz svaku od uvrštenih igara i športova dat je vrlo detaljan opis opreme (rekvizita) i kako se izrađuje, zatim svaka faza igre-športa, prednosti i opasnosti, povijesni razvoj itd. Opisi su toliko detaljni da se temeljem ove knjige sve igre mogu ponovno naučiti. Vrijednost tih opisa je i u navođenju originalnih narodnih naziva za sve detalje u opisu. Na taj je način i u ovoj knjizi sačuvana golema hrvatska kajkavska jezična baština.

Petar FELETAR

JOSIP CUGOVČAN: NARODNA NOŠNJA PODRAVSKIH SESVETA, ZAJEDNICA KULTURNO-UMJETNIČKIH UDRUGA KOPRIVNIČKO—KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE, KOPRIVNICA 2010., STR. 90

Zahvaljujući agilnom Krešimiru Blažeku, Zajednica kulturno-umjetničkih udruga Koprivničko-križevačke županije započela je izdavati knjige i studije o podravskoj etnografskoj baštini. Ne slučajno, u tom nizu kao prva knjiga tiskana je mala monografija pod naslovom «Narodna nošnja Podravske Sesveta» slikara i etnografa Josipa Cugovčana. Autor živi u Podravskim Sesvetama i svestrani je kulturni djelatnik – arheolog, palentolog, etnograf, voditelj kulturnih društava, srčani skupljač navodnog etnografskog blaga i slikar. Narodnu nošnju svojega sela skuplja i proučava desetljećima, pa stoga i nije čudno što je napisao dosad zacijelo najkompletniju studiju u tom dijelu narodne baštine.

U predgovoru knjizi, muzejska savjetnica Ivanka Ivkanec, s punim opravdanjem ističe da Cugovčan «minucioznim opisima, sjajnim određivanjem spram detalja, temeljitim i jasnim objašnjenjima o načinu izrade i pojedinim modalitetima u kreativnom stvaralaštvu narodnoga ruha, potpuno svjesno i s ezornom nakanom trajnog čuvanja i konstantne životne prakse, pridružuje i svoj prijemljivi jezični stol». Naime, ovo je jedna od rijetkih suvremenih studija o našoj narodnoj baštini koja je u cjelini pisana na kajkavskom govoru Podravine (varijanta Podravske Sesveta). Zato ta knjiga, koja na kraju ima i kraći rječnik, predstavlja i naše jezično blago.

Knjiga je prikazala narodnu nošnju sa svim njezinim karakteristikama i promjenama u razdoblju jednog stoljeća – od 1850. do 1950. godine. Metodološki je studija koncipirana na logičan način: ona prikazuje razvoj nošnje kronološki, ali ujedno sustavno daje i sve njezine sastavke dijelove, uz znalačke opise oblika, boja i primjene. S obzirom da tekst prati znalački izbor starih fotografija, ali i snimci pojedinih dijelova nošnje, na temelju ove knjige može se sesvečka narodna nošnja ne samo upoznati, već i po potrebi obnavljati.

Nakon riječi urednika i predgovora, autor je ukratko iznio osnovne podatke i natuknice o naselju Podravske Sesvete. Zbog svojeg zemljopisnog položaja, podalje od glavnih prometnica, smještene u dravskom polju, Sesvete su dugo, gotovo do današnjih dana, sačuvale prebogatu pogaču narodne baštine u svim oblicima, pa tako i u narodnoj nošnji.

Prvo poglavlje objašnjava oblike i vrijednost sesvečke nošnje, kakva se nosila do oko 1900. godine, dakle u 19. stoljeću. Razlike u odnosu na današnju nošnju vrlo su velike. Razrađeni su svi elementi tadašnje narodne nošnje: 1. Ženska letna nošnja za svetek – dekle, 2. Ženska letna nošnja za svetek – sneje, 3. Ženska zimska nošnja za svetek, 4. Muška letna nošnja za svetek, 5. Muška zimska nošnja za svetek, 6. Ženska letna nošnja za saki den, 7. Muška letna nošnja za saki den, 8. Ženska zimska nošnja za saki den, 9. Muška zimska nošnja za saki den, 10. Stare žene i stari čoveki, 11. Oblačenje v žetvi, 12. Nošnja f korizmi, 13. Nošnja za svate, 14. Tek rođeno dete, 15. Oprava za pokojnega – mrtvika, te 16. Kupanje v letu na Dravi i na kanalu.

Posebno, drugo, poglavlje posvećeno je samo flizurama (frizurama). Tako slijedi opis: 1. Flizura na pletaču igli, 2. Flizura na baroke ili zafrčke, 3. Nabremana flizura z bremajzlinom, 4. Flizura na kokruzinu – povita na lokne, te 5. Flizura trater. Treće poglavlje temeljito i dobro ilustrirano prikazuje nošnje Podravske Sesveta iz razdoblja od 1920-tih do 1940-tih godina. Tih se nošnji sjećaju još živeći kazivači, a Cugovčan ih ima sačuvane i u svojoj bogatoj etnografskoj zbirci. Prikazane su slijedeće nošnje: 1. Ženska letna nošnja za svetek i svečane prilike – dekle, 2. Ženska letna nošnja za svetek i svečan prilike – sneje, 3. Muška letna nošnja za svetek, 4. Ženska zimska nošnja za svetek – dekle, 5. Ženska zimska nošnja za svetek – sneje, 6. Muška zimska nošnja za svetek, 7. Dečja zimska nošnja za svetek, 8. Nošnja za svate, 9. Nošnja za saki den – delatni den, te 10. Nošnja f korizmi i na sprevodu.

Prikazana je i modernizirana sesvečka narodna nošnja, kakva je nastala od 1940-tih do 1950-tih godina, a kakvu dobrim dijelom koriste i suvremena folklorna društva. Prikazana je: 1. Letna nošnja za svetek, 2. Zimska nošnja za svetek, te 3. Letna nošnja za saki den. S obzirom da u dugom popisu kazivača, koji se navodi na kraju knjige, ima i onih koji su umrli i prije 30-tak godina, očito je da se Cugovčan prikupljanjem etnografske građe bavi već više od četrdesetak godina. Njegova knjiga odmah je postala nezaobilazna literatura za sve one koji se zanimaju za podravsku narodnu baštinu.

Dragutin FELETAR

DRAGUTIN PAVLIČEVIĆ: HRVATSKE KUĆNE/OBITELJSKE ZADRUGE, GOLDEN MARKETING – TEHNIČKA KNJIGA, ZAGREB 2010., KNJIGE I. I II., STR. 780

Izdavanjem zamašnog dvoknjižja, prof. dr. sc. Dragutin Pavličević (1932.), doajen hrvatskih historiografa, afirmirao se i kao ponajbolji poznavatelj hrvatskih kućnih (obiteljskih) zadruga. On istražuje ovaj zanimljiv sociološki hrvatski fenomen već više od 40 godina. Rezultat tih istraživanja bila je i njegova vrlo zapažena knjiga o hrvatskim kućnim zadrugama tiskana 1989. godine. Sada je Pavličević nadopunio svoju prvu knjigu, te napisao još jednu – koja prikazuje hrvatske kućne zadruge od 1881. do njihova odumiranja. Time je metodološki, kronološki i znanstveno zaokružio najvažnija saznanja o razvoju obiteljskih zadruga u Hrvatskoj. Čitajući ove dvije podeblje knjige, možemo (možda subjektivno) zaključiti da su one i zacijelo najbolje djelo iz produkcije ovoga plodnoga historiografa.

Kućne-obiteljske zadruge odigrale su izuzetno važnu ulogu u životu i razvoju hrvatskoga društva, poglavito na selu. Njihov vrhunac možemo datirati u 19. i prvu polovicu 20. stoljeća. Te zadruge predstavljale su osnovnu gospodarsku i socijalnu čeliju u kojoj su se odvijali svi oblici života. Stoga nije čudno što je o zadrugama već 1850. pisao Ignjat Utješanović, a potom su redale studije i radovi brojnih istraživača. Spomenut ćemo samo odlične studije koje su napisao Baltazar Bogišić, zatim Antun Radić, Milovan Gavazzi i Rudolf Bićanić, pa sve do suvremenih autora – kao što su Špiro Kulušić, Vera Erlich, Vesna Čulinović-Konstantinović, Dunja Rhtman-Auguštin i, dakako, Dragutin Pavličević.

Ovoj složenoj historiografskoj problematici Pavličević je prišao znanstveno i sveobuhvatno, te vrlo sistematično. U prvoj knjizi obuhvaća razvoj kućnih/obiteljskih zadruga do 1881. godine (odnosno do razvojačenja Vojne krajine). Da bi se bolje razumio slijed i značenje hrvatskih kućnih zadruga, autor u prva dva poglavlja temeljito razrađuje povijesno-teorijski pregled toga fenomena, te navodi sve značajnije fakte o kućnim zadrugama općenito. Tu saznajemo, primjerice, što je to kućna zadruga, kako su nastale i koliko su stare kućne zadruge, o idealizaciji južnoslavenskih zadruga i ruskih općina, o zadrugama u neslavenskim narodima, o teorijama o nastanku i razvoju kućnih zadruga, a podastrta je i kritika zadrughnih teorija.

Za bolje razumijevanje knjige od važnosti je i uvodna razrada vrsta i tipova kućnih zadruga, o veličini i unutarnjem ustrojstvu, o zadrughnom životu kao temi u hrvatskoj književnosti, o pogledu ideologa materijalista na kućne zadruge, te o zadrugama kao temi inozemnih autora.

Kronološka razradba razvoja kućnih zadruga u Hrvatskoj počinje prikazom razdoblja neopolutističke modernizacije od 1848. do 1860. godine (dakle od ukidanja kmetstva, što je u život sela unijelo suštinske mijene). Ova analiza temelji se dobrim dijelom na studiji Ignjata Utješanovića iz 1850., ali i na podacima Gospodarskoga lista, te Franje Žužula, koji je analizirao «život

patriarkalni». U tom kontekstu je za razvoj kućnih zadruga od posebnoga značenja bio odnos zemaljskih i lokalnih organa vlasti. Zadruge su se osobito razvile na području gdje je vlast imao ban ili u tzv. civilnoj Hrvatskoj.

Razdoblje od 1861. do 1867. za razvoj kućnih zadruga bilo je značajno stoga što je Hrvatski sabor nastojao i zakonskim, pa i ustavnim putom razriješiti i ustaliti odnose u zadruzi. U tom smjeru vrlo je važno bilo zasjedanje Sabora tijekom 1861., kada su donijeti i zakonski akti o zadrugama (primjerice, Ukaz o uređenju zadrugah). To je bilo razdoblje Bahova apsolutizma, pa su se i kućne zadruge nastojale uklopiti u nastojanje da obitelj (zadruga) bude osnovna i djelotvorna jedinica tadašnjeg gospodarstva.

U nagodbenom razdoblju (od 1868. do 1881.) dotad dosta stisnuti i okamenjeni zadružni odnosi (s apsolutnom dominacijom starješine), znatno se liberaliziraju. To se dotiče osobito unutrašnjih odnosa u zadruzi, ali i u procesu dijeljenja zadruga. Uskoro nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868.) Hrvatski sabor na zasjedanju 1868.-1870. konačno donosi prvi hrvatski zakon o zadrugama. Zakon je bio inspiriran tadašnjim promjenama u zadrugama, pa se ti unutrašnji odnosi nastoje urediti zakonskim propisima. To je svakako imalo odraza na bolje uređenje zadruga i produljenje njihova razvoja i postojanja. Ban pučanin Ivan Mažuranić nastojao je znatno modernizirati ustrojstvo kućnih zadruga, nakon što je morao proglasiti «pravostaju» zakona iz 1870. godine. U suprotnom bi bio uslijedio pravi rasap zadruga, a za to naše selo tada još nije bilo spremno. Ovaj dio analize osobito je zanimljiv, jer se podaci odnose ponajviše na tadašnju Bjelovarsku županiju, odnosno na dio bivše Križevačko-đurđevačke krajine. Značajne promjene u funkcioniranju kućnih zadruga na ovom području nastupile su nakon odluke o ukidanju Vojne krajine 1871., dakle tijekom procesa razvojačenja vojne granice do 1881. godine. Poznata agrarna kriza (od 1873. do 1880.) značajno se odrazila i na život i polagano rastakanje tradicionalnih odnosa u kućnim zadrugama.

U drugoj knjizi, koju je D. Pavličević, napisao zadnjih godina, nastavlja se analiza stanja, razvoja i rastakanja kućnih zadruga u Hrvatskoj od 1881. do polovice 20. stoljeća. Spora, neuredna i korumpirana provedba dioba kućnih zadruga, bila je, uz agrarnu krizu i druge faktore, važan razlog za propadanje hrvatskoga sela, pa i za poznate pobune i nemire hrvatskih seljaka 1883. godine. Valjalo je tada dati odgovore na Spomenicu o regulaciji seljačkog posjeda. Nakon žučnih rasprli, Hrvatski sabor je konačno 1888. ozbiljno raspravljao o potrebi rješavanja zadružnog i agrarnog pitanja. To je rezultiralo donošenjem Zakona o zadrugah 1889. godine, koji je liberalizirao odnose u zadrugama, ali i znatno produžio njihov život.

U nastavku knjige autor donosi dosta detaljan pregled zadružnih pitanja po županijama, a posebno su vrijedni podaci o zadružnim diobama upisane u upravnim i sudskim spisima (kroz 20 godina, od 1881. do 1901.). U tim turbulentnim vremenima za hrvatsko selo, za život kućnih zadruga od posebne je važnosti Radićeva «Osnova», ali i stalno nastojanje da se unesu dosta bitne promjene u Zakon o zadrugah iz 1889. godine. To je konačno i ostvareno u Noveli o zadrugama iz 1902., čime je znatno liberalizirana dioba kućnih zadruga, čime je nagovješteno i izumiranje kućnih zadruga. Ovo poglavlje još donosi statističke iskaze i pravnu raščlambu zadružnih pitanja na početku 20. stoljeća, zatim temeljit prikaz zagorsko-prigorske zadruga (skupčine, družine), te pregled funkcioniranja kućnih zadruga izvan Hrvatske i Slavonije.

Tokovi rastakanja kućnih zadruga u Hrvatskoj u razdoblju između dva svjetska rata bili su uvjetovani stasanjem građanske klase, uz procese industrijalizacije i urbanizacije. Tzv. zadružno pitanje često je na dnevnom redu organa vlasti, a pogotvo pitanje njihovih dioba. No, zadrugarstvo još uvijek živi, pogotvo u ravničarskim krajevima Hrvatske, pa tako i u Podravini. Autor donosi temeljite statističke i druge podatke o stanju kućnih zadruga u to doba. Zanimljivo je

njihovo djelovanje na tri modela – primjeri Domladovca, Kraljičkovića i Duvnjak-Pilipčevića. Posebno je razrađen život šokačko-bunjevačkih kućnih zadruga.

Konačno, nakon Drugog svjetskog rata poništavanje građanskih zakona omogućilo je definitivni rastroj kućnih zadruga. U područstvu agrarne proizvodnje i u tzv. socijalističkoj preobrazbi sela, kućnim zadrugama više nije bilo mjesta. U početku se čak išlo i na kolektivizaciju i stvaranje tzv. seljačkih radnih zadruga, ali je taj model početkom šezdesetih godina ipak napušten. Model seoskih i strukovnih zadruga je djelomice nastavio živjeti i dalje, ali i zadnje kućne zadruge nestale su iz hrvatskih sela. Na kraju druge knjige uvršteno je i opsežno poglavlje priloga o kućnim zadrugama, a uvršteni su uglavnom članci iz novina i publikacija koji govore o toj temi – od 1889. do Drugog svjetskog rata.

Dragutin FELETAR